

ks. prof. UAM dr hab. Michał Kieling
Wydział Teologiczny UAM
Zakład Teologii Patrystycznej i Historii Kościoła
kielingm@amu.edu.pl

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

ks. mgra lic. Wiktora Ostrowskiego

pt. *Recepcja patrystycznej argumentacji teologii diwinizacji człowieka w nauczaniu św. Jana Pawła II*, Toruń 2018, ss. 197.

Rozprawa doktorska napisana w Katedrze Historii Kościoła i Patrologii na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu pod kierunkiem

ks. prof. dra hab. Dariusza Zagórskiego.

Nauczanie Jana Pawła II jest przedmiotem licznych opracowań, które ukazują jego wkład w rozwój współczesnej teologii. W swoim bogatym dorobku literackim papież poświęcił także wiele uwagi tematyce patrystycznej, sięgając do bogactwa zawartego w pismach Ojców Kościoła i pisarzy chrześcijańskich. Jan Paweł II podejmował zagadnienia antropologiczne, sięgając do pism autorów wczesnochrześcijańskich. Jednym z nich jest zagadnienie przebóstwienia (*theosis, deificatio*) powołania człowieka do udziału w życiu i godności Boga, które ukształtowane zostało w tradycji Kościoła Wschodniego i Zachodniego. Koncepcja przebóstwienia krystalizowała się na drodze doświadczenia duchowego oraz naśladowania i pełnienia woli Bożej. Jest ona wciąż aktualna, ponieważ ukazuje obecność Boga w człowieku, przebóstwiającego z nim zjednoczenie oraz dar upodabniający stworzenie do Stwórcy. Ponadto recepcja idei diwinizacji może posiadać zastosowanie praktyczne w życiu chrześcijanina w wymiarze życia duchowego i czynnego.

I. Ocena tematu pracy i tematu badawczego

Temat recenzowanej rozprawy zatytułowanej: „*Recepcja patrystycznej argumentacji teologii diwinizacji człowieka w nauczaniu św. Jana Pawła II*” opiera się na dorobku literackim papieża Jana Pawła II, który powstał w ciągu ponad 26 lat pełnienia przez niego urzędu biskupa Rzymu. We *Wstępie* dysertacji Doktorant pisze: „W ostatnich latach w teologicznych badaniach

naukowych można także zauważyć nawrót do patrystycznego zagadnienia sposobu deifikacji człowieka, czyli jego drogi ku przebóstwieniu (...). Należy zauważyć jednak, że patrolodzy zajmujący się tą kwestią, aby wyjaśniać wzmiankowane zagadnienie, z reguły szukali odpowiedzi w obszarze nauczania któregoś z Ojców Kościoła bądź pisarza reprezentującego myśl teologiczną Kościoła Wschodniego” (s. 5). Doktorant przedstawia stan badań nad powyższym zagadnieniem i prezentuje motywację, która go skłoniła do napisania pracy: „Dokonując analizy twórczości naukowej nauczania Jana Pawła II w perspektywie patrystycznej, nie natknąłem się na prace naukowe, które ukazywałyby myśl papieską złączoną w sposób kompleksowy z problemem diwinizacji człowieka jako partycypację w spełnieniu niezrealizowanego za życia papieskiego pragnienia, które ów zawarł w słowach: „Każdego dnia odczuwam coraz gorętsze pragnienie, by ponownie prześledzić dzieje Kościołów i napisać wreszcie historię naszej jedności, powracając w ten sposób do czasów, kiedy po śmierci i zmartwychwstaniu Pana Jezusa Ewangelia rozprzestrzeniła się w najróżniejszych kulturach i rozpoczęła się między nimi niezwykle owocna wymiana, której świadectwo stanowią dziś jeszcze liturgie Kościołów” (s. 5-6). Według Autora: „Jeden z takich wspólnych elementów myśli teologicznej czasów patrystycznych dla Kościoła Wschodu i chrześcijańskiego Zachodu papież dostrzegł w rozważaniach na temat przebóstwienia człowieka teologów wschodnich i zachodnich ówczesnych czasów (s. 6).

W celu rozwiązania podjętego problemu badawczego Autor dysertacji posłużył się metodą, którą charakteryzuje w następujący sposób: „Autor przedkładanej pracy uważa, że metoda analizy oraz syntetyczne ukazanie myśli papieskiej powiązanej z konkretną egzemplifikacją z nauczania pisarzy wczesnochrześcijańskich, którą wykorzystał polski papież we wzbogaceniu swych rozważań, stanowi właściwą drogę do realizacji zamierzonego celu dysertacji” (s. 7). Doktorant charakteryzuje również cel rozprawy: „Celem tym jest ukazanie sposobu i jakości dobierania przez Jana Pawła argumentów z zakresu patrystyki, aby jaśniej oraz w sposób pogłębiający swa myśl ukazać w nowym stylu drogę diwinizacji człowieka” (s.7).

Sprawą kluczową w prowadzonych badaniach naukowych są źródła i literatura. W ramach pracy Autor posłużył się źródłami patrystycznymi. Każde z nich zostało odniesione do konkretnego tekstu nauczania Jana Pawła II. W dysertacji posłużono się następującymi tekstami źródłowymi: *Acta SS. Saturnini*, św. Ambroży – 23 pozycje, *Anafora św. Bazylego*, Andrzej z Krety – 2 pozycje, Atanazy Aleksandryjski – 3 pozycje, Augustyn – 82 pozycje, Bazyli Wielki – 22 pozycje, Beda Czcigodny – 1 pozycja, Chromacjusz z Akwilei – 1 pozycja,

Cyprian z Kartaginy – 11 pozycji, Cyryl Aleksandryjski – 3 pozycje, Cyryl Jerozolimski – 3 pozycje, *Didache*, *Didascalia Apostolorum*, Efrem Syryjczyk – 1 pozycja, Epifaniusz z Salaminy – 1 pozycja, German z Konstantynopola – 4 pozycje, Grzegorz Cudotwórca – 1 pozycja, Grzegorz Wielki – 5 pozycji, Grzegorz z Nazjanzu – 7 pozycji, Grzegorz z Nyssy – 4 pozycje, Hieronim – 2 pozycje, Hilary z Poitiers – 2 pozycje, Ignacy Antiocheński – 9 pozycji, Ildefons z Toledo – 2 pozycje, Ireneusz z Lyonu – 46 pozycji, Jakub z Sarug – 1 pozycja, Jan Chryzostom – 11 pozycji, Jan Damasceński – 5 pozycji, Jan Kasjan – 1 pozycja, Justyn – 3 pozycje, *Kanon paschalny*, Klemens Rzymski – 2 pozycje, Leon Wielki – 5 pozycji, *List Barnaby*, *List do Diogeneta*, *Liturgia św. Jana Złotoustego*, Makary – 1 pozycja, Maksym – 1 pozycja, Meliton z Sardes – 1 pozycja, Modest z Jerozolimy – 1 pozycja, Orygenes – 13 pozycji, Piotr Chryzolog – 1 pozycja, Pseudo-Epifaniusz – 1 pozycja, Pseudo-Meliton – 1 pozycja, *Sacramentarium Serapionis*, Seweriusz z Antiochii – 1 pozycja, Symeon z Seleucji – 1 pozycja, Teodor z Mopsuestii – 1 pozycja, Tertulian – 7 pozycji, Theoteknos z Livias – 1 pozycja (s. 150-181). W bibliografii przedstawiono także nauczanie Jana Pawła w przedmiocie (encykliki, adhortacje, inne źródła papieskiej myśli patrystycznej przedmiotu), nauczanie magisterium Kościoła oraz literaturę pomocniczą (s. 182-197). Należy podkreślić, że bibliografia została sporządzona starannie i przejrzyście.

II. Struktura i ocena merytoryczna rozprawy

Rozprawa doktorska ks. mgra lic. Wiktora Ostrowskiego składa się z tekstu liczącego 197 stron. Dysertacja rozpoczyna się od *Wstępu* (s. 5-7), w którym Autor wprowadza w tematykę rozprawy doktorskiej. Wstęp jest zgodny z zasadami metodologii i zasadniczo zawiera wszystkie istotne elementy wprowadzające czytelnika w treść dysertacji. W ramach wstępu z pewnością należałoby przedstawić bardziej pogłębione informacje nad stanem badań i uwzględnić pozycje międzynarodowe. Dotyczy to zarówno nauczania Jana Pawła II jak i zagadnienia przeobóstwienia człowieka. Tymczasem Autor ograniczył się do wzmianki o dwóch opracowaniach na temat deifikacji człowieka, które ukazały się w języku polskim. Kolejna kwestia, która powinna zostać precyzyjniej wyjaśniona we wstępie jest metoda pracy, która Autor przedstawił w jednym zdaniu (s. 7).

Korpus pracy składa się z czterech rozdziałów, które zostały podzielone na paragrafy. W pierwszym rozdziale zatytułowanym: „Diwinizacja człowieka w ujęciu Ojców Kościoła i pisarzy wczesnochrześcijańskich” (s. 8-17) Autor przedstawia przegląd historii zbawienia oraz zagadnienia szczegółowe diwinizacji człowieka w ujęciu Ojców Kościoła i pisarzy wczesnochrześcijańskich. W drugim rozdziale zatytułowanym: „Złota zasada patrystyczna w

argumentacji patrystycznej św. Jana Pawła II” (s. 18-26) Doktorant ukazuje implikacje bezpośrednie i pośrednie. W trzecim rozdziale zatytułowanym: „Droga humanizacji Boga w argumentacji patrystycznej św. Jana Pawła II” (s. 27-60) Autor przedstawia wyjaśnienie sensu wcielenia i odkupienia z uwzględnieniem rozważań papieskich umotywowanych argumentacją zaczerpniętą z pism pisarzy starochrześcijańskich. W czwartym rozdziale zatytułowanym: „Droga deifikacji człowieka w argumentacji patrystycznej św. Jana Pawła II” (s. 61-139) Doktorant prezentuje propozycje wejścia człowieka na drogę przebóstwienia przez otwarcie się na współpracę z Bogiem, która w nauczaniu papieża Polaka jest argumentowana tekstami Ojców Kościoła i pisarzy patrystycznych. Praca została uwieńczona *Zakończeniem* (s. 140-141). Na końcu dysertacji znajdują się: streszczenie w języku polskim i angielskim (s. 142-145), aneks statystyki zbiorczej papieskich cytacji patrystycznych (s. 146), wykaz skrótów (s. 147-149) oraz bibliografia (s. 150-197).

Praca doktorska stanowi studium dojrzałe, oparte na źródłach. Kompozycja pracy jest zasadniczo logiczna i przejrzysta. Tematy główne i uzupełniające zostały prawidłowo wyodrębnione i zatytułowane. Kompozycja wskazująca na logiczne podporządkowanie tez głównych i uzupełniających tematowi dysertacji.

W tym miejscu należy zwrócić uwagę na pewne kwestie o charakterze merytorycznym. Zdaniem recenzenta we wstępie dysertacji powinien zostać sprecyzowany termin „diwinizacja”, ponieważ w języku polskim posiada on wiele znaczeń, a co za tym idzie jest różnie interpretowany. Na początku I rozdziału Autor wymienia dziewięciu autorów patrystycznych, którzy zajmowali się tematyką przebóstwienia człowieka (s. 9). W tym miejscu należałoby w odpowiednim przypisie odwołać się to źródła tej informacji i podać najważniejsze dzieła wymienionych autorów.

Zdaniem recenzenta rozdział I pt: „Diwinizacja człowieka w ujęciu Ojców Kościoła i pisarzy chrześcijańskich”, liczący 10 mógłby zostać poszerzony. Opracowując to zagadnienie Doktorant powołuje się zaledwie na kilka źródeł i literaturę przedmiotu. Brakuje w tym rozdziale innych opracowań polskich. Zabrakło opracowań w tej kwestii tak znaczących patrologów jak prof. Bogdan Czesz czy prof. Jan Żelazny (por. Żelazny J. W., *Patrystyczna doktryna o powołaniu człowieka do udziału w życiu i godności Boga. Rola Ducha Świętego*, TPatr 3 (2006), s. 57-83). W ramach tego rozdziału należałoby ukazać szerzej zagadnienie diwinizacji człowieka w refleksji autorów starożytnych. Drugi rozdział pt: „Złota zasada patrystyczna” w argumentacji patrystycznej św. Jana Pawła II” podobnie jak pierwszy nie jest proporcjonalny do pozostałych rozdziałów. Zdaniem recenzenta należałoby również wyjaśnić

termin „złota zasada patrystyczna”, który został użyty w tytule II rozdziału w szerszym kontekście teologicznym. Ponadto należałoby wyjaśnić, skąd to sformułowanie pochodzi. Kolejna kwestia dotyczy wprowadzeń do rozdziałów. O ile rozdziały I, II, IV poprzedzone są zwięzłym składającym się z kilku zdań wprowadzeniem, to rozdział III posiada wprowadzenie, składające się z dwóch stron. Należałoby zachować w tym wypadku odpowiednie proporcje.

Rozprawa doktorska ks. mgra lic. Wiktora Ostrowskiego ma charakter źródłowy. Należy podkreślić, że w ramach badań Autor zgromadził i przeanalizował spory materiał źródłowy. Analiza tych tekstów prowadzi ją do właściwych konkluzji i logicznej syntezy.

Osiągnięciem merytorycznym pracy jest opracowanie zagadnienia recepcji patrystycznej argumentacji diwinizacji człowieka w nauczaniu Jana Pawła II, które jest niewątpliwie nowatorskie i stanowi cenny wkład w badania nad powyższą tematyką. Postawiony we wstępie problem badawczy został zrealizowany w kolejnych czterech rozdziałach. Dysertacja stanowi pewnego rodzaju nowe ujęcie, ponieważ dotychczas nie powstało opracowanie poświęcone tej tematyce. Powyższa dysertacja zasługuje na uwagę również z tego powodu, że wypełnia pewnego rodzaju lukę w badaniach nad podjętą problematyką na gruncie polskim.

III. Ocena formalna pracy

Od strony metodologicznej i formalnej praca jest poprawna. Należy podkreślić, że atutem pracy jest także jej niezwykle dostępna forma podawcza. Autor w sposób jasny, prosty i komunikatywny, a zarazem kompetentny i rzeczowy relacjonuje omawiane treści, rezygnując z tak ulubionej przez wielu współczesnych badaczy zawilej terminologii. Pracę czyta się dobrze. Doktorant posługuje się naukowym stylem, co uwidacznia się w konstruktywnym formułowaniu myśli. Pomimo troski o poprawność edytorską, w dysertacji można znaleźć kilka błędów, potknięć stylistycznych czy błędów literowych. Zdaniem recenzenta w opracowaniu naukowym powinno unikać się pisania w 1 os. l. poj. (s. 5). Terminy łacińskie winny być pisane kursywą (zob. s. 12).

IV. Kwestie do dyskusji

Aktualna i ważna problematyka podjęta w ramach dysertacji skłania do dalszej dyskusji. Dlatego proszę Doktoranta, aby wyraził swoją opinię w następujących kwestiach:

- Pierwsza dotyczy zagadnienia przeobóstwienia (*theosis*) w Kościele Wschodnim i (*deificatio*) w Kościele Zachodnim. Jakie są podstawowe różnice i wspólne elementy w

koncepcji reprezentowane w tradycji wschodniej (Ireneusz z Lyonu, Bazyli Wielki, Atanazy, Maksym Wyznawca, Jan Chryzostom, Grzegorz z Nazjanzu) i tradycji zachodniej (Cyprian z Kartaginy, Hilary z Poitiers, Ambroży, Augustyn).

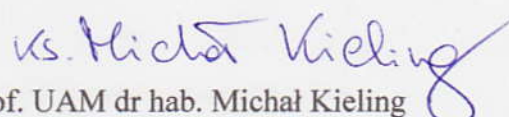
- Jednym z najważniejszych tekstów biblijnych, który jest źródłem interpretacji teologicznych w kwestii *theosis* człowieka dla pisarzy starożytnych są słowa *Księgi Rodzaju*: „A wreszcie rzekł Bóg: «Uczyńmy człowieka na Nasz obraz, podobnego Nam. Niech panuje nad rybami morskimi, nad ptactwem powietrznym, nad bydłem, nad ziemią i nad wszystkimi zwierzętami pełzającymi po ziemi!» (Rdz 1, 26). Czy w nauczaniu Jana Pawła II znajdujemy refleksje teologiczne na temat obrazu i podobieństwa?

V. Wnioski końcowe

Rozprawa doktorska ks. mgra lic. Wiktora Ostrowskiego wnosi znaczący wkład w rozwój refleksji dotyczącej tematyki recepcji patrystycznej argumentacji teologii diwinizacji człowieka w nauczaniu Jana Pawła II. Praca doktorska jest źródłowa, obficie udokumentowana w przypisach tekstami źródłowymi, więc nie burzy płynności narracji. W sumie więc powyższa dysertacja stanowi cenny wkład w badania nad podjętą problematyką.

Wymienione powyżej uwagi w niczym nie osłabiają wartości merytorycznej przedstawionej dysertacji. Traktować je należy raczej, jako swoiste dopowiedzenia i pytania skierowane do Doktoranta. Cały, bowiem problem zawarty w pracy opisany został rzetelnie, zrozumiale i wyczerpująco.

Przedstawiona rozprawa, zarówno w sensie merytorycznym jak i też formalnym spełnia wszystkie wymagania stawiane pracom doktorskim, dlatego wnioskuję do Rady Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, aby ta dysertacja stanowiła podstawę do dalszych etapów przewodu doktorskiego celem nadania ks. mgr lic. Wiktorowi Ostrowskiemu stopnia naukowego nauk teologicznych.

ks. prof. UAM dr hab. Michał Kieling

Kalisz, dnia 25 stycznia 2019r.